Нааӱрӱлдж келлгӱн болн бичлгӱн

Нааӱрӱлдж келлгӱн болн бичлгӱн — бичкдӱдин кел бргджӱлгӱнд нег гӱл болгч кӧдлмшнь мӧн. Умшснанинь, сонъсснанинь болн ӱзсн-шинджлснаннь тускар, терӱнаннь учр-утхинь чикӧр келлгӱн болн бичлгӱн хальмг келнӘ чикӧр бичлгӱиг медлгӱнд ик дӧнъ болгч кӧдлмш. Тер учрар багш сургӱльчнрин ӱтинь байджахин болн чикӧр бичлгӱинь ясурлхин кергт эн кӧдлмшиг ӧдр болгӱн кеджӘх зӧвтӘ.

Би эн статьядан, эклц школин 1—2 классин багшнрт нааӱрӱлдж бичлгӱнӘ тускар ик зуудан селвг ӧгч бичджаннӘв. Зӱрм багшнр, сургӱльчнриг эндӱ икӧр гаргӱна, бузрар бичнӘ гигъӘд ӘӘтъӘд, нааӱрӱлдж бичлгӱиг йир ховрар келгӱнӘ, эс гидж 1—2 класт тӧрӱц келгӱлхш. Тернь хаджгӱр. Болв нааӱрӱллгъ бичӱлхин ӧмн кезӘ чигн белдврин кӧдлмш кехмн. Тер цагт сургӱльчнрин эндӱ гаргӱлгӱнь багъ болх. Ягъдж белдвр кехин тускар цааранднь келгдх.

Нетдгч класт ӱзглл дасджах цӘгт, амн ӱг ясрӱллгӱна кӧдлмш кегднӘ. ӰзгллӘс ӱгмӱд умшад, теднӘ учр-утхинь медӘд, шин ӱгмӱд дасад, зургуд халагъӘд зӘнъгс бӱрдӘгъӘд, багшин сурврт хӘрӱ ӧгӘд, зӘнъгс олар (хамдан) бӱрдӘгъӘд, теднӘн келӘд, бичӘд, сургӱльчнр нааӱрӱлдг дасна.

Джилин хойрдгч ӧрӘлин туршар бичкдӱд умшдг, бичдг болад, дамшад ирхлӘ, тедниг бӱкл зӘнъгсӘр келдг дасхад, зӘнъгиг нет-негнӘснь йилгъдг дасхад, бичсн цагт цег тӘвӱлӘд, цегин дару их ӱзӘр бичӱлӘд дасхгдна. Эн цагт сургӱльчнрар нааӱрӱллгъ 3—4 зӘнъгӘр, бичӱлдж болх. Ӱлгӱрнь ӱвлин бӘӘдлиг ягъдж шинджлснаннь тускар кӱӱкдлӘ ним кӱӱндвр кехмн:

— Кӱӱнд, ӱвлин тускар нен келнӘ? Ӱвлд юн орна? Усн ягъна? Кӱӱнд ю кенӘ?

— НӘ, эн кӱӱндсӘн ахрар, цӧн зӘнъгсӘр, нигдж бичхмн — гидж багш келӘд, доскд урок эклхин ӧмн биччксн зӘнъгсӘн умшч ӧгнӘ, кӱӱкдӘр чигн умшулна:

Ӱвл ирнӘ. Цасн орна. Киитн болна. Усн кӧрнӘ. Бичкдӱд цасар наадна. Цанар дошна.

Дарунь зӘнъгин ӱгмӱдиг (эс медгдсинь) цӘӘлгъдж ӧгхмн, ниилврмӱдӘрнь салгъад умшулхмн: (Ӱ — влир — нӘ. Ца — сн ор — на). Киитн, наадн — гисн ӱгмӱдт бӘӘсн удан эгшгӱдиг доратъурнь татад, ягъдж келгддгинь болн бичгддгинь давтулхмн. ТерӱнӘ хӧӧн тер зӘнъгсӘн биллчкӘд, доскд сурврмуд бичхмн:

Ӱвл ягъна? Цасн ягъна? Юн болна? Усн ягъна? Бичкдӱд цасар ягъна? Ююгъар дошна?

Эн сурврмудан умшулад, хӘрӱтъинь сургӱльчнрар келӱлхмн. Терӱна хӧӧн сургӱльчнр тетрадьстан «Ӱвл» гигъӘд толгъалад бийснь бичх.

Эс гидж сургӱльчнрдин медд гарин атъурена тускар (ноха, мис) нааӱрӱллгъ бичӱлхмн. Ӱлгӱрнь, мисин тускар кӱӱндвр кех: КенӘд мис бӘӘнӘ? Ямаран? Ю кенӘ?

Цааранднь деер келгдсн мет доскд бичӘд умшулад, ӱгмӱдинь ниилврмӱдӘрнь хувалгъад, «бӘӘнӘ», «сӧӧд», «хулгӱн», «унтна» гисн ӱгмӱдин чикӧр бичлгӱинь медӱлчкӘд, ним зӘнъгс бичӱлхмн:

Манад мис бӘӘнӘ. Мана мис бор. Ӧдрт тер унтна. Сӧӧд хулгӱн бӘрнӘ.

Эн метӘр зург ӱзӱлӘд, бас нааӱрӱллгъ бичджм болхмн. Зуг сӘн, ке зург ӱзӱлӘд кехмн. Нааӱрӱллгъ бичӱлх болгӱндан сургӱльчнрар умшулад, эндӱсинь олулад чиклӱлхмн. ЗӘнъгсиг диг-даран угагъар (деформированный) доскд биччкӘд, сургӱльчнрар чиклӱлӘд келӱлӘд, бичӱлдж бас болхмн. Ӱлгӱрнь (диг-даран угагъар):

Модн дотр чон ӱздж. Теди гарад зулдж. Кӧвӱд мод ордж. Чон цааран зулдж. Кӧвӱд чонас ӘӘдж.

ДигтӘ-даратагъар бичхлӘ ним болх:

Кӧвӱд мод ордж. Модн дотр чон ӱздж. Кӧвӱд чонас ӘӘдж. Теди герӱрн зулдж. Чон цааран зулдж.

ДегтрӘс ахр, амр келвр умшулад, учр-утхинь, эс медгдсн ӱгмӱдинь болн чикӧр бичлгӱинь йилгъӱлчкӘд, бас бичӱлдж болхмн.

Зуг 1-ч класӘт 10—15 ӱгӘс давулхмн биш. Дакад болхла, нааӱрӱлдж бичлгӱиг долан хонгт нег, эс гидж хойр долан хонгт нег кеджӘхмн.

Хойрдгч класт нааӱрӱлдж бичлгӱн бас негдгч классла ӘдӘ кегднӘ, болв эн класт нааӱрӱлдж бичдгиг сургӱлин джилин эклцӘс авн дасхмн. Дакад болхла, бичджӘх зӘнъгснь олн болх зӧвтӘ, доскд зуг сурврмудинь бичхмн. Ӱлгӱрнь: Намрин тускар сургӱльчнр ю шинджлснь келӱлӘд, залад ним сурврмуд доскд бичхмн:

Зунд ямаран? Ода ямаран цагв? Намрт юн орна? Юн кӧдлнӘ? Модн, бвсн ягъна? Ӧдр ягъна?

Эн сурврмудт сургӱльчнр неджӘд зӘнъгӘр чееджӘр хӘрӱ ӧтх зӧвтӘ. НааӱрӱлӘд келгдхлӘрн, ним келвр болдж гарх:

Зунд халун болна. Ода намр ирв. Намрт хур орна. Киитн сальки ӱлӘнӘ. Модна хамтхасн унна. Ӧдр ахрдна, сӧ утдна.

Эн зӘнъгсиг кесг сургӱльчнрар давтулад келӱлчкӘд, удан эгшгтӘ болн давхр хадврта ӱгмӱдинь (киитн, унна, утдна) доскд бичӘд, чикӧр бичлгӱнь цӘӘлгъхмн, ниилврмӱдӘрнь хувалгъад келӱлхмн (кии—тн, ун—на, утд—на).

Цуг эн белдврин кӧдлмшдн келнӘ хӧӧн сургӱльчнрар бийсӘрнь, «Намр» гигъӘд толгъалулад бичӱлхмн. Бичсинь умшулад шӱӱхмн, эндӱсинь чиклӱлхмн.

Бичкн, амр, кӱӱкдт медгдн келврӘр бас нааӱрӱллгъ бичджм болхмн. ТӱрӱлӘд багш тер келврӘн сӘӘнӘр умшч ӧгӘд, учр-утхинь сургӱльчнрта хамдан цӘӘлгъӘд, эс медгдсн ӱгмӱдинь доскд бичӘд, чикӧр бичлгӱинь цӘӘлгъӱлхмн. Ӱлгӱрнь ним келвр бӱрдӘхмн:

КЕРМН.

Модн дотр кермн бӘӘдж. Кермн модна кӧнъгӘл дотр бӘӘдж. Моднур бичкдӱд ирдж. Теди кермниг бӘрдж авч. ТерӱгӘн гертӘн авч ирдж. Тернь гарт ноджлддж.

Эн келвртӘн, деер келгдсн мет, зура зурад (сурврмуд) доскд бичӘд, тер келвриннь учр—утхинь сургӱльчнрар келӱлх. Кӱчр ӱгмӱдинь доскд бичӘд цӘӘлгъӱлх. Ӱлгӱрнь: Кермн. кӧнъгӘлд, ноджлддж.

Зургар бас нааӱрӱллгъ бичӱлхмн. Нааӱрӱллгъ бичх зурган сургӱльчнрт ӱзӱлӘд кӱӱндвр кехмн. Сургӱльчнр келсиг залад, доскд зура бичхмн. Тер зурагъар зургин учр-утхинь сургӱльчнрар келӱлхмн. Ӱлгӱрнь, элӘ шовун гууджмл авч йовсн зургар ним зура кедж болх:

Кӧвӱд альд суудм, ю кеджӘдм? Нугъсд альд йовдм? ЭлӘ ягъдм? Кӧвӱд ю кедж? Теди ююнд харм тӧрдм?

Ним зурагъар сургӱльчнр, деер келгдсн мет, «ЭлӘ» гидж толгъалад зургар нааӱрӱллгъ бийснь бичхмн. Бичсинь умшулдж шӱӱгъӘд, эндӱгъинь чиклӱлхмн.

Нааӱрӱлдж бичлгӱиг нань чигн кест ӘнъгӘр бӱрдӘдж болхмн. Ӱлгӱрнь, кӱӱкдин наадна тускар, ӱзсн кинон тускар.

Нааӱрӱллгъ бичлгӱн — сургӱльчнрт шин ӱгмӱд медлгӱнднь, теднӘ ухан-серлнь ӧслгӱнд ик дӧнъ болгч кӧдлмш. Тер учрар, багш эн кӧдлмш келгӱллгӱнд эртӘснь сӘӘнӘр ухалдж, белдвр кех зӧвтӘ. Тиигдж кесн нааӱрӱллгӱн туста болна.

БЕМБИН Г.